

ELŐSZÓ

A magyarországi holokausztkutatás középpontjában az 1944 nyarán végrehajtott deportálás, illetve a nyilas uralom alatt történtek feltárása áll. A Magyarország második világháború alatti történetével, illetve a magyar zsidóság sorsával foglalkozó átfogó munkákban az első magyarországi deportálás története általában csak egy epizódként jelenik meg. Ennek megfelelően a téma szakirodalmá is viszonylag szűk.

A magyarországi holokauszt első krónikása, Lévai Jenő már 1946-ban megjelent *Fekete könyv a magyar zsidóság szenvedéseiről* és 1948-ban megjelent *Zsidósors Európában* című műveiben is foglalkozott az első deportálás történetével. Lévai összefoglalóit kiegészítette az a számos újság cikk, amely a deportálás elrendelésében és szervezésében részt vett személyek ellen folyamatban lévő népbírói perek kapcsán született. Ezután bő tízéves hallgatás következett, ugyanis a deportálás történetét feltáró első tanulmány, Geyer Arthur *Az első magyarországi deportálás* című munkája 1960-ban került kiadásra. A Kádár-rendszernek a holokausztot elhallgatni nem akaró, de azzal szembenézni sem tudó emlékezetpolitikája következtében az írás nem történelmi folyóiratban, hanem a Magyar Izraeliták Országos Képviselőtársaságának évkönyvében jelent meg, amelyet jórészt csak a felekezethez kötődők olvastak.

Az 1948 és 1961 közötti hallgatás ugyanakkor nem volt teljes, mivel a téma, bár közvetve, burkolt és irodalmi formában, de ebben az időszakban is említésre került. Takács Ferenc irodalomtörténész talált rá Vlagyimir Beljaevnek a Kamenyec-Podolszkij határában lévő, Báthory István által épített várra utaló, *A régi vár* című, Sztálin-díjas regénytrilógiájára, amelynek magyar változata két kötetben jelent meg 1955-ben. Ennek utószavában ír a szerző a náci megszállás egyik borzalmas epizódjáról: „...nemrég, 1943-ban... e Szeleskapu mellett lőtték agyon a hitleristák Magyarországnak több mint hétezer kitűnő fiát, akik nem akartak együttműködni a fasiszta megszállókkal. A Gestapo nem mert Budapesten végezni velük, ezért ideküldte őket meghalni, ebbe az ukrán kisvárosba.”¹ Elvben tehát a magyar olvasók az ötvenes évek közepén mégiscsak tudomást szerezhettek a kamenyec-podolszkiji véreng-

---

1 Takács Ferenc: Az emlékezet megdolgozása: mi is történt Kamenyec-Podolszkban. *Magyar Narancs*, 2010. július 15. https://magyarnarancs.hu/egotripp/az_emlekezet_megdolgozasa_mi_is_tortent_kamenyec-74183.

zésről. Csakhogy az áldozatok zsidó származásának említését kerülő, kétmondatos beszámoló olyan homályos és annyira hiányos, hogy üzenetét csak azok érthették, akik tudtak az ott elkövetett tömeggyilkosságról.

A Kádár-rendszer említett emlékezetpolitikájából következett, hogy az 1941-ben deportáltak sorsáról az első átfogó, tudományos alaposságú tanulmány Magyarországon kívül született meg. Randolph L. Braham *The Kamenets Podolsk and Délvidék Massacres: Prelude to the Holocaust in Hungary* című munkája 1973-ban, a *Yad Vashem Studies* IX. kötetében jelent meg.

Braham úttörő írását jelentősen meghaladta Majsai Tamás *A kőrösmezei zsidódeportálás* című, kisonográfiajának is beillő tanulmánya, amely – Geyer Arthur dolgozatához hasonlóan – egy viszonylag kevés emberhez eljutó felekezeti évkönyvben jelent meg. A zömmel teológiai és egyháztörténeti írásokat tartalmazó *Ráday Gyűjtemény Évkönyvében* 1986-ban publikált, korabeli forrásokkal is kiegészített munka ma is a téma alaplátványnak számít.

A téma feldolgozásában a rendszerváltás nem hozott gyors és látványos eredményeket, de az alap kutatások megkezdődtek. Az 1990-es években a Magyar Auschwitz Alapítvány – Holocaust Dokumentációs Központ kutatócsoportjában Szirtes Zoltán és Újhelyi Gabriella jelentős kutatásokat végzett. Szirtes beadványára 1994 decemberében a Legfőbb Ügyészség a kitoloncolások ügyében népirtás büntette gyanújával nyomozást is indított. A nagy reményekkel induló tényfeltáró munka azonban az Országos Rendőr-Főkapitányság Központi Vizsgálati Osztálya, valamint a Fővárosi Főügyészség 1998 októberében hozott megszüntető határozata után abbamaradt, ráadásul az összegyűjtött anyagok el is tűntek. A hosszas kutatómunka egyetlen hozzáférhető eredménye Szirtes Zoltán *Temetetlen halottaink 1941. Kőrösmező, Kamenyec-Podolszk* című, 1996-ban megjelent könyve.²

A deportálás egyik kezdeményezője Kozma Miklós, Kárpátalja kormányzói biztosa volt. A deportálás előkészítésében és lebonyolításában játszott szerepét részletesen elemzi Ormos Mária a Kozma Miklós életéről szóló kétkötetes, 2000-ben megjelent művében.³

A deportálás leginkább a Kárpátalján élő zsidókat sújtotta. Sorsukról több tanulmány is született. Fejes Judit 1994-ben, Ságvári Ágnes 2002-ben, Tóth Gábor 2008-ban írt az ország keleti szélén végrehajtott deportálásokról. A kárpátaljai elhurcolás történetét legrészletesebben Frojimovics Kinga mutatta be 2013-ban megjelent, *Állampolgárság-revizíó: Deportálás 1941–42-ben* című tanulmányában. A deportálás történetének további könyvészeti forrása még Randolph L. Braham *A magyarországi holokaust földrajzi enciklopédiája* című, 2007-ben megjelent háromkötetes műve, amely kézikönyvként szolgál mindazoknak, akik a zsidóságot sújtó katasztrófát a helyi közösségek szintjén szeretnék megismerni. Ugyanebben az évben jelent meg Frojimovics Kinga *I have been a Stranger in a Strange Land* című könyve, amely részletesen beszá-

2 Szirtes Zoltán: *Temetetlen halottaink 1941. Kőrösmező, Kamenyec-Podolszk*. Budapest, 1996.

3 Ormos Mária: *Egy magyar médiavezér: Kozma Miklós*. I–II. PolgArt Könyvkiadó Kft., Budapest, 2000.

mol az „idegen” zsidók kiszállítását formálisan kezdeményező és irányító szerv, a Külföldieket Ellenőrző Országos Központi Hatóság (KEOKH) tevékenységéről. Erről a szervezetről, illetve az egész belügyi apparátus működéséről Kovács Tamás is több tanulmányt tett közzé.

Az első magyarországi deportálás története feltárásának Gellért Ádám nemzetközi jogász és édesapja, Gellért János újságíró európai archívumokra is kiterjedő, a 2010-es években végzett kutatásai adtak új lendületet. Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára internetes folyóiratában, a betekinto.hu-n megjelent tanulmányaik részletes képet adnak többek között a deportáláshoz vezető döntési folyamatról, a Kamenyec-Podolszkijban végrehajtott tömeggyilkosságról, valamint az 1941 késő nyarán és őszén még életben lévő deportáltak sorsáról.

Az első deportálás és az ország német megszállása után kezdődött üldöztes és deportálások története között nemcsak az a különbség hogy az előbbi kevésbé ismert, és a szakirodalma is lényegesen szűkebb. A zsidóság majdnem teljes pusztulásához vezető, 1944-ben végrehajtott deportálás értékelését széles társadalmi konszenzus övezi. Az 1941-es deportálás történetével kapcsolatban – így az okok, a következmények és a felelősség meghatározásában – a holokausztkutatók között alapvetően egyetértés van. Az emlékezetpolitika szintjén azonban a kétezres évek közepe óta éles vita zajlik.⁴ A vita emlékezetpolitikai jellegét tükrözi, hogy az állásfoglalások nem történelmi folyóiratokban, hanem napi- és hetilapokban, valamint ismeretterjesztő újságokban jelennek meg.

A polémia indítója és folyamatos főszereplője Szakály Sándor hadtörténész, akinek nézeteit a II. világháború története iránt érdeklődő közönség számottevő része rokonszenvvel fogadta. Véleményének különös súlyt ad, hogy ő a kormány által 2014-ben alapított Veritas Történetkutató Intézet főigazgatója. A Veritas a kormány emlékezetpolitikáját szolgálja, ezért feltételezhető, hogy a főigazgató véleménye nemcsak a saját, hanem a kormányzat szemléletét is tükrözi, vagy legalábbis nincs azzal ellentétben. A másik oldal

4 A vitában elhangzott fontosabb megszólalások: Szakály Sándor: Szép írás némi 'széplővel'. *Élet és Irodalom*, 2007. szeptember 14.; Frojimovics Kinga: A KEOKH-ról tényszerűen. *Élet és Irodalom*, 2007. szeptember 28.; Karsai László: Szakály, Horthy és a korlátozott történelmi igazság. *Élet és Irodalom*, 2018. szeptember 7.; Karsai László: Terroristák és propagandisták. *Magyar Nemzet*, 2020. július 28.; Szakály Sándor: Karsai László és az idegenrendészet. *Magyar Nemzet*, 2020. augusztus 4.; Karsai László: Deportálás, tömeggyilkosság 1941. *Magyar Nemzet*, 2020. szeptember 1.; Szakály Sándor: Válasz Karsai Lászlónak. *Magyar Nemzet*, 2020. szeptember 1.; Karsai László: Válasz Szakály Sándornak. *Magyar Nemzet*, 2020. szeptember 3.; Karsai László: Csendőrkör a Horthy-korszakban. *Magyar Nemzet*, 2020. szeptember 7. Továbbá: <https://www.veritasintezet.hu/hu/rolunk-irtak/162-szakaly-sandor-bocsanatot-kert-a-holokauszt-relativizalasaert>; <https://www.atv.hu/belfold/20140120/szakaly-megkoveti-azokat-akiket-megsertett-de-nem-mond-le>; https://nepszava.hu/1026665_ungvary-krisztian-szerint-szakaly-sandor-semmit-nem-tanult. A vitáról lásd még: Stark Tamás: Viták az első magyarországi deportálásról. In: Virányi Péter (szerk.): *Európa 1944–1945*. MTA II. világháború története albizottság, Budapest, 2021. 127–138. Lásd még: https://2vh-albizottsag.hu/wp-content/uploads/2021/04/Europa_1944-1945_Bp_2021.pdf.

főszereplője Karsai László, de mellette megszólalt a vitában többek között a Holokauszt Tanulmányok Bécsi Wiesenthal Intézetében dolgozó Frojimovics Kinga, az ELTE Ruszisztikai Központjának professzora, Krausz Tamás, valamint Ungváry Krisztián is.

A vita két fő kérdés körül forgott, illetve forog. Az első és alapvető kérdés, hogy kiket vittek el 1941 nyarán Magyarországról. A második fő kérdés az akció jellegére, értelmezésére vonatkozik. Szakály álláspontja szerint csak a magyar állampolgárságukat igazolni nem tudó zsidók kerültek kiszállításra. A másik oldal azt állítja, hogy a kiszállítottak tekintélyes része igazoltan magyar állampolgár volt, és az okirattal nem rendelkező kiszállítottak közül is sokan Magyarországon születtek. A holokausztkutatók azt is hangoztatták, hogy az elhurcolásnál nem is az állampolgárság kérdése volt a döntő. A politikai elit nagy része számára „nemkívánatos” személyeket távolították el az országból. De a területi elv is működött az elhurcoltak kiválasztásánál, mivel Kárpátalján a határvidék „megtisztítása” volt a cél.

Szakály szerint Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter a „kivégzések-ről” kapott hírek miatt döntött a kiszállítások leállítására mellett. Karsai, Frojimovics és mások ugyanakkor azt hangsúlyozzák, hogy az elhurcolást nem leállították, hanem felfüggesztették, de ennek ellenére, ha kisebb mértékben is, tovább folytatódtak a deportálások. Hangsúlyozzák, hogy felfüggesztésükre német nyomásra került sor, mivel a megszállt területeken a német hadvezetés 1941 nyarán biztonsági kockázatnak tekintette a magyar zsidók tömeges jelenlétét. A német hatóságok tiltakozását Szakály is elismeri, de álláspontja szerint lengyel és szovjet állampolgárságú személyeket hajlandóak lettek volna befogadni.

A leghevesebb reakciókat a kitoloncolási folyamat megnevezése váltotta ki, mivel ez egyben az eseménysor morális értékelését is jelentette. Szakály a kiszállítás kapcsán 2007-ben „eseményről” beszélt, 2014-től kezdve pedig az „idegenrendészeti eljárás” kifejezést használja. Ez utóbbi megnevezés heves reakciót váltott ki zsidó szervezetek és a huszadik század traumáival foglalkozó kutatók részéről, akik a több mint 20 ezer magyar zsidó Galíciába történő kiszállítását deportálásként írják le. Meg kell itt említeni, hogy Szakály álláspontja nem új jelenség. Szemléletmódja már húsz évvel korábban megjelent a fent említett, Szirtes Zoltán által kezdeményezett háborús és népellenes büntett miatt kért nyomozás elutasításának, majd megszüntetésének indoklásában. Mind a Fővárosi Főügyészség, mind az Országos Rendőr-Főkapitányság Központi Vizsgálati Osztálya idegenrendészeti szabályozásnak tekintette a KEOKH-nak az „idegen” zsidók kiutasításával kapcsolatos, 1941 júliusában hozott rendeleteit. A két szervezet ismerethiányból vagy cinikus hozzáállásból származó állásfoglalása szerint a kiszállítottak körének meghatározásánál az állampolgárság léte vagy nemléte volt az alapvető szempont, és nem a zsidó származás.⁵

5 1994. május 20-án a Fővárosi Főügyészség többek között a következő indoklással tagadta meg a „»háborús, illetve népellenes bűncselekmény miatt Szirtes Zoltán által ismeretlen tettes ellen

Jelen tanulmány túllép az elhurcolás jellegéről és lebonyolításáról több mint egy évtizede folyó vitán, és a deportálás történetét időben és térben az eddigi feldolgozásoknál szélesebb kontextusba helyezi.

Az első deportáláshoz vezető hosszú út az első világháború végén kezdődött. Ez a munka arra a kérdésre keresi a választ, hogy a „zsidókérdés” Kelet-Közép-Európában, de különösen is Lengyelországban, Romániában és Magyarországon hogyan vált a közélet egyik központi témájává az első világháború után. Mennyiben oka ennek a folyamatnak a nemzetállami eszme megerősödése, amely potenciális ellenséget lát az idegen nemzetiségű lakosokban, de különösen a zsidóságban?

Ezekben az országokban a politikai elit mindenhol a zsidók képzelt vagy valós kulturális és gazdasági befolyásának csökkentésével kívánta megoldani a „zsidókérdést”. E rezsimek másik célja az volt, hogy a „zsidófajú idegenek” kiűzésével csökkentse a zsidó lakosság számát. Hogyan használták fel az állampolgárság megállapításával kapcsolatos rendelkezéseket arra, hogy minél több nemkívánatos zsidót hontalanná lehessen nyilvánítani?

Ezeket a kérdéseket az értekezés nemzetközi kontextusba helyezve vizsgálja, de a vizsgálódás középpontjában a magyarországi események bemutatása és elemzése áll. A munka hosszasan foglalkozik annak a kérdésnek a megválaszolásával, hogy a Horthy-rendszerben kiket tekintettek „idegen” zsidónak. Miért nem sikerülhetett az „idegen” zsidók eltávolítása a húszas évek elején, és miért kerülhetett erre sor a Szovjetunió elleni háború kezdetén? Bemutatásra kerülnek a deportálás elrendelését megelőző, majd az azt követő döntések, amelyek a magyar kormányzatot is felelőssé teszik a mintegy húsz-ezer deportált pusztulásáért.

---

tett feljelentés tárgyában a nyomozást«. A népirtás tehát célzatos bűncselekmény. Megállapíthatóságához így az is szükséges, hogy a személyeknek a fentiekben meghatározott körét a teljes vagy részleges kiirtás céljából kényszerítsék az elkövetők a pusztulással fenyegető körülmények közé. Önmagában pedig abból, hogy az akkori belügyi döntéshozók az elsősorban idegenrendészeti jellegű, államigazgatási határozatokat egyébként valóban nem jól megválasztott időpontban látták végrehajthatóknak, ezen célzat meglétére következtetni nem lehet. Ugyanakkor a kitelepítettek köre meghatározásánál az alapvető kritérium a magyar állampolgárság léte vagy nemléte volt, nem pedig valamely néphez vagy fajhoz, valláshoz tartozás, ami ugyancsak a célzatosság megállapíthatósága ellen szóló körülmény.” Lásd Szirtes: i. m. 43. A Legfőbb Ügyészség 1994. december 13-i döntése következtében a nyomozás mégis megkezdődött, de csak fél évig tartott. 1995. június 27-én az Országos Rendőr-Főkapitányság Központi Vizsgálati Osztálya megszüntette a tényfeltáró munkát, mivel az addig összegyűjtött adatok alapján „nem állapítható meg bűncselekmény elkövetése”. A döntés indoklásában az alábbi mondat is szerepel: „A belügyminisztériumi rendelet és utasítás idegenrendészeti szabályozás volt, amelynek fogantatása a rendvédelmi fegyveres testületek – csendőrség, rendőrség – feladata volt.” Lásd Szirtes: i. m. 54. 1996. február 27-én a Legfőbb Ügyészség pótnyomozást rendelt el, amelyet eredmény nélkül zártak le 1998-ban.